

Ptaki Karkonoszy

Karolina Dobrowolska

Ptaki Karkonoszy

Karolina Dobrowolska

Karkonoski Park Narodowy
Jelenia Góra 2012

„Ptaki Karkonoszy”

© Karkonoski Park Narodowy, ul. Chalubińskiego 23, 58-570 Jelenia Góra

Tekst: Karolina Dobrowolska

Ilustracje: Marek Martini: 1, 4, 5; Pracownia GIS KPN: 2, 3

Fotografie:

Marek Martini: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 77, 78, 80, okładka str. 1 i 2

Roksana Knapik: 13, 16, 29, 57, 75, 79, 81

Waldemar Bena: 34

Karolina Dobrowolska: 12, 35, 45, 46, 53, 55, 58, 63, 71, 72, 73, 74, okładka str. 3 i 4

Fotografia na 1. stronie okładki: Samiec podróżniczka na torfowisku na Równi pod Śnieżką

Fotografia na 2. stronie okładki: Płochacz halny w Śnieżnych Kotłach

Fotografia na 3. stronie okładki: Samiec sóweczki w lasach Przedgórze Karkonoszy

Fotografia na 4. stronie okładki: Samiec mornela na Wielkim Szyszaku

Skład i druk: „Dimograf”, Bielsko-Biała

ISBN: 978-83-935532-0-4

Publikacja
dofinansowana ze środków
Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
we Wrocławiu

Wstęp

Fot. 1. Piętro subalpejskie i alpejskie w Karkonoszach to miejsca występowania reliktowych i alpejskich gatunków ptaków

Karkonosze to obszar unikatowy pod względem przyrodniczym. Nie dziwi więc, że także występujące tu gatunki i zespoły ptaków fascynują swą różnorodnością. Spacerując karkonoskimi szlakami mamy okazję zobaczyć i usłyszeć wiele rzadkich i niezwykłych ptaków. Karkonosze różnią się pod względem ornitologicznym nie tylko od obszarów nizinnych, ale także od innych łańcuchów górskich Polski. Ich specyficzny charakter wynika zasiedlenia tych gór zarówno przez gatunki borealne (północne), jak i alpejskie (czyli typowo górskie). Mimo, iż Karkonosze nie należą do szczególnie wysokich gór, ich surowy klimat sprawia, że występuje tu roślinne piętro subalpejskie i alpejskie, z czym związane jest występowanie wysokogórskich gatunków ptaków. Przedstawicielem alpejskiej fauny jest **płochacz halny**. W Polsce występuje on tylko w najwyższych

pasmach górskich – Tatrach, Bieszczadach, na Babiej Górze i w Karkonoszach. Tu zasiedla najwyższe szczyty i skalne ściany kotłów polo-

Fot. 2. Płochacz halny – najbardziej wysokogórski gatunek wśród ptaków Karkonoszy

Fot. 3. Podróżniczek – jego stanowisko w siedlisku torfowisk subalpejskich na wierzcholinie Karkonoszy uważane jest za relikwyt polodowcowy

dowcowych. Do typowo alpejskich gatunków zaliczyć możemy także **drozda obrożnego**, **siwerniaka** i górski podgatunek **czeczotki**. Pamiątkami po epoce lodowej są gatunki reliktowe – czyli takie, których przybycie w Karkonosze związane było ze zlodowaceniem (wówczas Karkonosze zasiedliły gatunki typowe dla północnej Europy) i pozostały tu po wycofaniu się lodowców. Należą do nich na przykład **mornel** i północny podgatunek **podróżniczka**. Do karkonoskiej awifauny zaliczyć można także kilkanaście gatunków typowych dla północnych lasów strefy tajgi, takich jak **jarząbek**, **włochatka**, **sóweczka**, **orzechówka**, **krzyżodziób świerkowy**, **muchotówka mała** i **kwiczol**.

Fot. 4. Zięba – kolorowo ubarwiony samiec

Fot. 5. Rudzik

Fot. 6. Samiec kosa jest łatwy do rozpoznania dzięki czarnemu upierzeniu, żółtemu dziobowi i obrączce wokół oka

Ogółem w Karkonoszach stwierdzono około 150 gatunków ptaków lęgowych. Awifauna Karkonoszy podlega jednak ciągłym zmianom. Niektóre gatunki, takie jak **orzeł przedni**, **pomurnik** i **głuszc** były niegdyś lęgowe w tych górach, a obecnie uważane są tu już niestety za wymarłe. Inne, jak na przykład **bielik**, stanowią nowy element naszej awifauny. Zdarza się również, że niektóre gatunki powracają w Karkonosze po długoletniej nieobecności. Należy do nich na przykład **mornel**, którego populacja została w połowie XX wieku wytępiona, a w 1999 r. ponownie stwierdzono gniazdowanie tego gatunku.

PIĘTRA ROŚLINNE – PIĘTRA PTASIE?

W Karkonoszach wyróżniamy 5 pięter roślinnych, związanych z wysokością nad poziomem morza. Są to piętra: pogórza (do 500 m n.p.m.), regła dolnego (500–1000 m n.p.m.), regła górnego (1000–1250 m n.p.m.), subalpejskie (1250–1450 m n.p.m.) oraz alpejskie (1450–1602 m n.p.m.). Piętra te charakteryzują się odmienną roślinnością i oferują różne typy siedlisk, co sprawia, że spotykamy w nich inne gatunki ptaków. Wiele gatunków takich jak np. **zięba**, **rudzik**, **kos**, **kapturka**, **strzyżyk**, **pierwiosnek**, **piecuszek** czy **dzięcioł duży** zajmuje różne środowiska i można je znaleźć w różnych piętrach roślinnych, inne zaś zwią-

Fot. 7. Samca kapturki poznamy po czarnej czapeczce

Fot. 8. ...samice żaś po rdzawej

Fot. 9. Niewielki strzyżek odznacza się niezwykle donośnym, dźwięcznym śpiewem. Jego sylwetka jest bardzo charakterystyczna dzięki za-dartermu do góry ogonowi

Fot. 10. Dzięcioł duży żywi się owadami i ich larwami, których poszukuje na oraz pod korą drzew

zane są z określonymi siedliskami i piętrami roślinnymi Karkonoszy.

Piętro pogórza zostało mocno przekształcone przez człowieka i obecnie znajdują się tu głównie pola uprawne, łąki i osady ludzkie. Dawniej porastały je przede wszystkim lasy liściaste z udziałem dębu, grabu, lipy i buka – czyli grądy. Spotykamy tu wielką różnorodność gatunków ptaków – zarówno leśnych, łąkowych, zadrzewień śródpolnych, terenów rolniczych jak i te związane z osiedlami ludzkimi. Do rzadkich gatunków występujących w tym piętrze zaliczyć można m.in. **derkacza**.

Fot. 11. W piętrze pogórza dominowały niegdyś lasy liściaste

Fot. 12. Fragmenty naturalnej roślinności piętra pogórza zachowały się m.in. na górze Chojnik

Fot. 13. Las bukowy

Fot. 14. Świstunka leśna

Fot. 15. Modraszka

Piętro regła dolnego naturalnie porastały przede wszystkim lasy bukowe – kwaśna buczyna górską i żyzna buczyna sudecka, a w wyższych partiach także bór jodłowo-świerkowy. To piętro również zostało w większości przekształcone przez człowieka – naturalne lasy zastąpiono sztucznymi monokulturami świerkowymi. Wę-

drując przez karkonoskie lasy bukowe możemy spotkać takie gatunki ptaków jak: **dzięcioł zielonosiwy, siniak, muchołówka mała, świstunka leśna, modraszka, bogatka, kowalik.**

Piętro regła górnego tworzy w Karkonoszach górnoreglowa świerczyna sudecka, w której

Fot. 16. Regiel górny w Karkonoszach porastają naturalne bory świerkowe

Fot 17, 18, 19. Gatunki borów świerkowych – mysikrólik, zniczek i czyż

Ryc. 1. Krzyżodziób świerkowy swą nazwę zawdzięcza budowie dzioba, którego dolna i górna część są skrzyżowane. Jest to przystosowanie do wyluskivania z szyszek nasion, będących pokarmem krzyżodziobów. W Karkonoszach liczne w latach urodzaju szyszek świerkowych

dominuje świerk z domieszką jaworu i jarzęba. Tu znajdziemy typowe gatunki związane z borami, m.in. **sosnowkę, czubatkę, mysikrólika, zniczka, krzyżodzioba świerkowego, czyża i dzięcioła czarnego**. W tym piętrze w Karkonoszach znajdują się także tereny pokłaskowe, gdzie licznie występuje **pleszka i świergotek drzewny**. Specyficznym środowiskiem są okolice górnej granicy lasu, gdzie występuje mozaika siedlisk górnoreglowych i subalpejskich. W tym biotopie występuje **ciemtrzew**, a także **drozd obroźny**.

Piętro subalpejskie w Karkonoszach tworzą zarośla kosodrzewiny, łąki górskie i torfowiska subalpejskie. Charakterystycznymi gatunkami są tu: **świergotek łąkowy, pokrzywnica,**

Fot. 20. Na przełomie lat 70. i 80. Karkonosze nawiedziła klęska ekologiczna. Jej główną przyczyną były zanieczyszczenia atmosfery i związane z nimi kwaśne deszcze, które wraz z innymi czynnikami doprowadziły do zamierania w Karkonoszach i innych pasmach Sudetów lasów na wielką skalę. Pozostałością po klęsce ekologicznej są martwe lasy, które jednak sukcesywnie się odnawiają

Fot. 21. Samiec płeszkki wyróżnia się pomarańczowo-czerwonym brzuchem, białym czołem i pięknym, melancholijnym śpiewem

Fot. 22. Cietrzew jest gatunkiem związanym z mozaiką terenów otwartych, torfowisk, świerków i zarośli kosodrzewiny. Takie warunki występują w okolicach górnej granicy lasu

Fot. 23. Zarośla kosodrzewiny w piętrze subbalpejskim

Fot. 24. Torfowiska w piętrze subbalpejskim Karkonoszy należą do unikatowych także pod względem ornitologicznym. Gniazduje tu północny podgatunek podróżniczka, a w 2010 r. znaleziono lęg bardzo rzadkiego gatunku – pliszki cytrynowej.

Fot. 25. Samica pliszki cytrynowej na torfowisku na Równi pod Śnieżką

czeczotka, a na torfowiskach subalpejskich przepięknie ubarwiony **podróżniczek**. Kotły polodowcowe stanowią odrębną i specyficzną mozaikę siedlisk – stromych skalnych ścian, subalpejskich zarośli liściastych z czeremchą skalną, wierzbą śląską, wierzbą lapońską i jarzębiną górską, zarośli kosodrzewiny i zioloro-

Fot. 26. Świergotek łąkowy to jeden z najczęściej spotykanych gatunków w piętrze kosodrzewiny

Fot. 27. Wielki Śnieżny Kocioł to jeden z 6 kotłów polodowcowych polskiej części Karkonoszy

Fot. 28. Pustułka to najczęściej spotykany w Karkonoszach sokoł, gniazdujący na skalnych półkach w kotłach polodowcowych

śli i są biotopem lęgowym **sokołów** – **pustułki** i **wędrownego, kopciuszka, dziwonii, płochacza halnego, siwerniaka, drozda obrożnego** i innych gatunków.

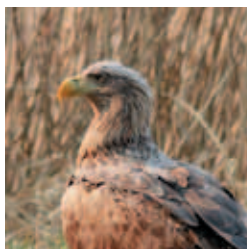
Fot. 29. Zbiorowiska tundrowe na szczycie Smogorni w piętrze alpejskim

Fot. 30. Białorztykę spotkać możemy w najwyższych partiach Karkonoszy na skalnych rumowiskach i wysokogórskich murawach halnych, wrzosowiskach i rumowiskach. Żywi się głównie owadami, zbieranymi wśród kamieni i niskiej roślinności

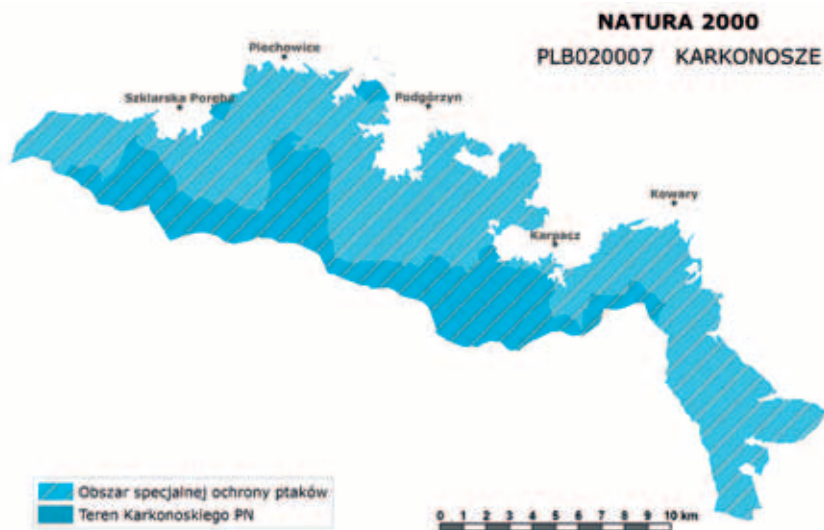
Piętro alpejskie obejmuje w Karkonoszach najwyższe partie gór wraz z najwyższymi szczytami. Na murawach halnych, wrzosowiskach i rumowiskach

skalnych spotkamy **siwerniaka, białorztykę** i **płochacza halnego**, który zasiedla także skalne ściany kotłów polodowcowych.

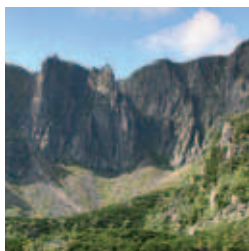

Ptasia Natura 2000

Karkonosze są bardzo ważną ostoją ptaków o znaczeniu europejskim. Dlatego też zostały objęte ochroną w ramach sieci obszarów chronionych Natura 2000 jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków PLB020007 Karkonosze. Obszary te tworzone są na podstawie prawa Unii Europejskiej na terenie wszystkich państw członkowskich UE. Obszary Natura 2000 wyznaczane są w celu ochrony najcenniejszych i zagrożonych gatunków oraz siedlisk w Europie. W Karkonoszach występują gatunki wymienione w Załączniku I Dyrektywy Rady 79/409/EWG w sprawie ochrony dzikich ptaków, takie jak: trzmiełojad, bielik, sokół wędrowny, bocian czarny, jarząbek, puchacz, sóweczka, włośnatka, dzięcioł zielonosiwy, dzięcioł czarny, podróżniczek, mornel, muchołówka mała, muchołówka białoszyja, gąsiorek i cietrzew.

Ryc. 2. Obszar specjalnej ochrony ptaków PLB020007 Karkonosze

Wędrówki poprzez góry

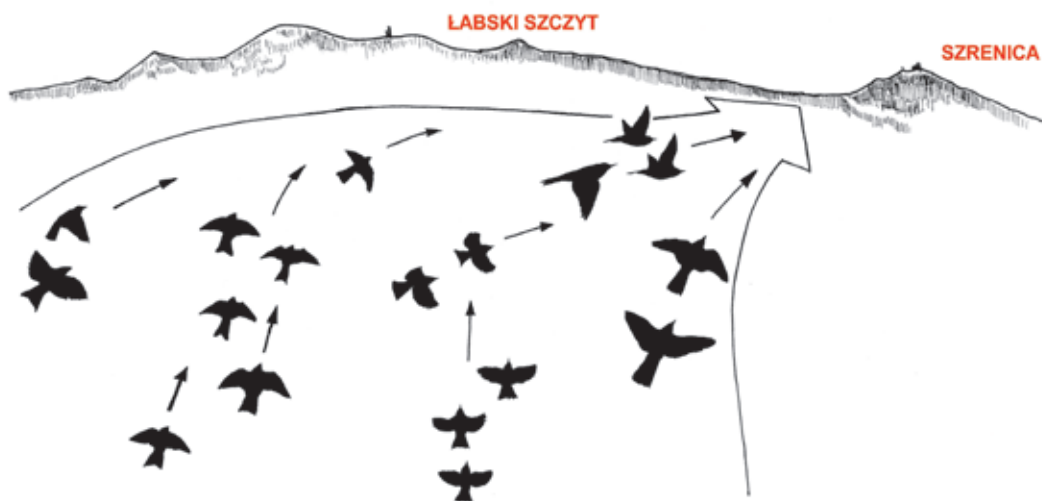
Grzbiety Karkonoszy są naturalną przeszkodą na szlaku migrujących jesienią na zimowiska i powracających wiosną na tereny lęgowe ptaków wędrownych. Główny grzbiet ustawiony jest w poprzek standardowego, południowo-zachodniego kierunku jesiennej wędrówki. Pokonanie tych gór stanowi zwłaszcza dla drobnych ptaków wróblowatych poważne wyzwanie, któremu nie wszystkie mogą sprostać. Ptaki przekraczają górskie grzbiety w miejscach naturalnego ich obniżenia – czyli na przełęczach. Sprawia to, że przełęcze karkonoskie są dogodnym miejscem obserwacji ptasich przelotów. Szczególnie Mokra Przełęcz pod Szrenicą słynie z dużych koncentracji skrzydlatych wędrowców, zwłaszcza podczas wędrówki jesiennej.

Fot. 31. Mokra Przełęcz pod Szrenicą jest zwana „Ptasimi Wrotami” ze względu na intensywny przelot ptaków podczas jesiennej migracji

Ryc. 3. Karkonoskie przełęcze to naturalne obniżenia terenu, wykorzystywane przez wędrujące ptaki jako miejsca przekraczania łańcucha górskiego

Ryc. 4. Przełęcz stanowi swoiste „wąskie gardło” dla migrujących ptaków, dlatego też ich strumień zwęża się i zagęszcza podczas jej pokonywania

Gdzie zimują karkonoskie ptaki?

Ryc. 5. Miejsca zimowania czterech karkonoskich gatunków: mucholówki małej, siewerniaka, drozda obrożnego i podróżniczka. Na zimowiska ptaki przemieszczają się podczas jesiennej wędrówki

Poznaj karkonoskie ptaki!

Ptaki towarzyszą nam wszędzie podczas górskich wycieczek. Aby je obserwować nie trzeba specjalistycznego sprzętu – wiosną wszędzie możemy usłyszeć śpiew samców, a przy odrobinie szczęścia uda nam się niektóre z nich zobaczyć. Bardziej zaawansowani obserwatorzy mogą zaopatrzyć się w lornetkę (najlepiej sprawdza się w terenie lornetka o powiększeniu 8 lub 10x) oraz przewodnik do oznaczania ptaków. W rozpoznawaniu głosów pomocne są dostępne na rynku płyty z nagraniami śpiewu różnych gatunków.

Przede wszystkim jednak obserwowanie ptaków w ich naturalnym środowisku to duża przyjemność i wspaniała przygoda, a Karkono-

sze są doskonałym miejscem do poznawania zarówno tych pospolitych, jak i bardzo rzadkich gatunków.

Fot. 32. Ptaki możemy obserwować podczas każdej wycieczki w Karkonosze

DERKACZ

Crex crex

Derkacz, przedstawiciel rodziny chruścieli, należy z pewnością do naszych najbardziej skrytych ptaków. Zamieszkuje wilgotne łąki porośnięte krzewami, pola uprawne i bardziej suche fragmenty bagien. Jest ptakiem nizinnym, a w Karkonoszach występuje na wilgotnych, nieskoszonych łąkach po polskiej stronie w niższych położeniach górskich, a po czeskiej stronie również wyżej. Z wyglądu derkacz przypomina przepiórkę. Wierzch ciała derkacza jest brązowo-cynamonowy z podłużnymi plamami, boki natomiast są rdzawe z poprzecznymi prążkami, a boki głowy, szyja i pierś popielatoniebieskie. U tego gatunku obie płcie wyglądają tak samo, podobnie ubarwione są również młode ptaki. Derkacze prowadzą nocny tryb życia i są bardzo płochliwe, dlatego dużo łatwiej jest je usłyszeć niż zobaczyć. Tym bardziej że rytmiczne, nieco mechaniczne dźwięki wydawane przez śpiewającego samca są bardzo głośne – z odległości kilkudziesięciu centyme-

trów natężenie głosu wynosi około 120 decybeli! Śpiew derkacza jest nieskomplikowany – składa się z dwóch powtarzanych sylab „der, der”, od których brzmienia wzięła się polska nazwa tego gatunku. Najintensywniej derkacz odzywa się w nocy i rano. Spłoszony, niezwykle szybko i zręcznie ucieka pieszo, kryjąc się pośród roślinności. Rzadko wlatuje i tylko na krótkie dystanse, z nisko zwieszonymi nogami. Łatwo wówczas rozpoznać go po dobrze widocznych w locie, rdzawobrzązowych skrzydłach. Para derkaczy zakłada gniazdo na ziemi, wśród roślin, lub we wnętrzu krzewu. Samica wysiaduje jaja przez 2 do 3 tygodni, młode karmione są przez rodziców tylko przez pierwsze 3–4 dni, a zdolność latania uzyskują w wieku około 6 tygodni. Pożywieniem derkaczy są bezkręgowce, nasiona i części zielne roślin. We wrześniu i październiku odlatują na zimowiska do Afryki. Derkacze są w Polsce nieliczne i objęte ścisłą ochroną.

Samce derkaczy bardzo intensywnie wydają głosy godowe. Przez całą noc jeden samiec może wydać „derkający” odgłos ponad 20 tysięcy razy!

Fot. 33. Samiec derkacza wydający głos godowy

BIELIK

Haliaeetus albicilla

Bielik jest największym ptakiem szponiastym Polski i całej północnej Europy. W jego sylwetce w locie uwagę zwracają przede wszystkim szerokie, deskowate skrzydła o równoległych brzegach, krótki klinowaty ogon oraz duży, masywny dziób. U siedzącego ptaka widoczne są charakterystyczne, nieopierzone skoki. Samce i samice różnią się rozmiarami – tak jak u wielu naszych ptaków szponiastych samice są większe od samców. Dorosłe samice potrafią osiągać do 6 kg masy ciała a rozpiętość ich skrzydeł dochodzi do 250 cm, podczas gdy samce ważą do 4 kg i osiągają do 220 cm rozpiętości skrzydeł. Młode ptaki są ciemno ubarwione, ale w trakcie dorastania jaśnieją i w 5 roku życia uzyskują szatę dorosłą. Dorosłe bieliki mają śnieżnobiały ogon, jasną głowę i jaskrawożółty dziób.

Bielik jest gatunkiem związanym ze środowiskiem wodnym – najczęściej zaobserwować go możemy nad jeziorami, w okolicach stawów rybnych i w dolinach rzecznych. Z reguły nie jest spotykany w górach, dlatego jest przyrodniczą ciekawostką fakt, że zagnieździł się w Sudetach – w Karkonoszach i Górach Izerskich zlokalizowane są dwa najwyżej w Polsce położone stanowiska lęgowe bielika. Bieliki gnieźdzą się w różnych typach lasów – w borach, buczynach i nadrzecznych łągach. Ponieważ gniazdo bielika osiąga imponujące rozmiary (do 4 m wysokości, 2,5 m średnicy i masy 1 tony!), ptaki muszą wybrać na miejsce gniazdowe odpowiednie drzewo. W Polsce najczęściej bieliki budują gniazda na 100-letnich i starszych sosnach. Sezon lęgowy tych ptaków zaczyna się bardzo wcześnie – tokują w styczniu i lutym, a gniazdo zaczynają budować już jesienią poprzedniego roku! Jedna para bielików może

posiadać kilka gniazd w swoim rewirze, ale w sezonie lęgowym wykorzystuje tylko jedno z nich. Samica składa najczęściej 2–3 jaja, które klują się w kilkudniowych odstępach. Różnica wieku pomiędzy pisklętami sprawia, że najmłodsze pisklę ma najmniejsze szanse przeżycia – przegrywa z rodzeństwem w konkurencji o pokarm. Tylko w sprzyjających warunkach odchowują się trzy pisklęta, najczęściej z gniazda wylatują dwa młode.

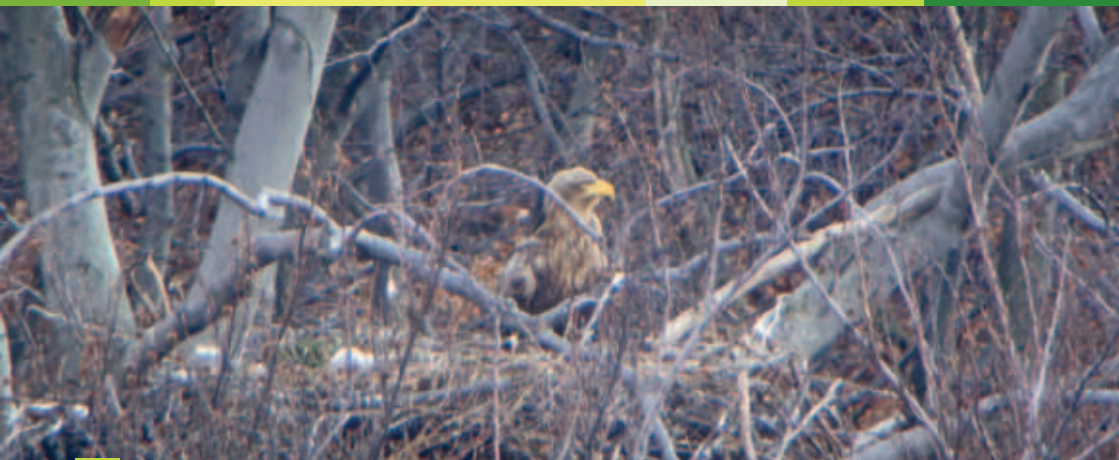
Pokarmem bielików są głównie ryby i ptaki wodne, choć zimą nie gardzą również padliną. Ofiary chwytają przede wszystkim potężnymi szponami – skóra na wewnętrznej powierzchni palców bielików jest szorstka, co ułatwia pewny chwyt i transport śliskich ofiar. Następnie rozrywają ofiary dziobem. Dorosłe bieliki pozostają przez cały rok w swoich rewirach, tylko w ostre zimy przemieszczają się w poszukiwaniu pokarmu. Młode ptaki prowadzą koczujący tryb życia, często gromadząc się w miejscach obfitujących w pokarm. Niektóre z nich podejmują wędrówkę – najczęściej do południowej i zachodniej Europy, podczas gdy do nas przylatują młodociane ptaki z północy i wschodu kontynentu.

Bielik jest w Polsce bardzo nielicznym lęgowym ptakiem, objętym ścisłą ochroną, wpisanym do Polskiej czerwonej księgi zwierząt a jego gniazda podlegają ochronie strefowej. Niegdyś zagrożą temu gatunkowi tępienie przez człowieka i stosowanie DDT, obecnie istotnym zagrożeniem jest utrata miejsc gniazdowych i rozbijanie się ptaków o napowietrzne linie energetyczne. Coraz częstszym problemem jest także rabowanie gniazd przez kruki podczas nieobecności (nierazko spłoszonej przez człowieka) samicy bielika na gnieździe.

Intensywnie żółty dziób dorosłych bielików służy im nie tylko do rozrywania ofiar, ale pełni dodatkowo zupełnie inną funkcję – ostrzega młode bieliki zbliżające się do rewiru lęgowego dorosłego ptaka.

Fot. 34. U dorosłego bielika zwraca uwagę masywny, jasnożółty dziób

Fot. 35. Gniazdo bielika to potężna konstrukcja, mogąca osiągać masę nawet 1 tony

MUCHOŁÓWKA MAŁA

Ficedula parva

W Karkonoszach możemy spotkać wszystkie cztery gatunki muchołówek, gnieźdzących się w naszym kraju: muchołówkę szarą, żalobną, białosznią i małą. Ta ostatnia muchołówka jest nie tylko najmniejszym, ale także najrzadszym gatunkiem spośród nich. Muchołówka mała zamieszkuje stare, wysokopienne lasy liściaste i mieszane – upodobała więc sobie dobrze zachowane fragmenty buczyny sudeckiej. Zwykle przebywa wysoko w koronach drzew, gdzie poluje na owady, łowiąc je w powietrzu lub wśród liści. Dość trudno więc jest zaobserwować te ptaki. Znacznie łatwiej jest usłyszeć śpiew samca muchołówki małej – w maju, po przylocie z zimowisk i zajęciu terytoriów, samce rozpoczynają intensywnie śpiewać aby odstraszyć potencjalnych rywali i przywabić partnerkę. Śpiew samca składa się z dźwięcznych, powtarzanych motywów z opadającym zakończeniem. Muchołówki małe są niepozornymi ptakami o szaro-brązowym upierzeniu na wierzchu ciała i jasnoszarym od spodu. Dorosły samiec wyróżnia się rdzawo-pomarańczowym gardłem, które uzyskuje w trzecim lub czwartym roku życia. Młodsze samce i samice gardło mają kremowo – beżowe. We wszystkich szatach możemy do-

strzec białe plamy u nasady ogona, które stanowią dobrą cechę rozpoznawczą tego gatunku.

Gniazdo muchołówki małe zakładają najczęściej w płytkiej, półotwartej dziupli, szczelinie pękniętego drzewa lub za odstającą korą. Materiałem do budowy gniazda są zbutwiałe liście, korzonki i mchy, a wewnątrz wyścielane jest ono trawami, liśćmi, mchem i włosiem. Samica składa 5 do 7 zielono-kremowych, rdzawo nakrapianych jaj, które wysiaduje przez około 2 tygodnie. Pisklęta spędzają w gnieździe następnym 14 dni do wylotu. Po wylocie młode ptaki pozostają przez krótki czas w pobliżu gniazda. Para wyprowadza jeden lęg w ciągu roku. Muchołówka mała jest ptakiem wędrownym – przylatuje dość późno, bo pod koniec kwietnia i w maju, a odlatuje na zimowiska już w sierpniu. Muchołówka mała objęta jest ścisłą ochroną gatunkową.

Muchołówka mała jest jednym z nielicznych naszych gatunków, które zimują w Indiach i południowo-wschodniej Azji.

Fot. 36. Muchołówka mała jest najrzadszym w Polsce gatunkiem muchołówki. W Karkonoszach występuje w lasach bukowych

Fot. 37. Muchołówka żalobna – krewna rzadkiej muchołówki małej to najliczniejszy gatunek spośród karkonoskich muchołówek

Fot. 38. Samca mucholówki małej można pomylić z rudzikiem – ma podobnie ubarwioną plamę na gardle, która u rudzika jednak sięga aż na pierś. Poza tym mucholówkę małą zawsze wyróżniają białe skrajne sterówki i charakterystyczny śpiew

PLUSZCZ

Cinclus cinclus

Pluszcz to gatunek ściśle związany z bystrymi, kamienistymi górskimi potokami i rzekami. Jest jedynym w Polsce ptakiem śpiewającym, który potrafi nurkować i poruszać się pod wodą. Pluszcze słyną ze spacerów po dnie potoku w poszukiwaniu pokarmu. Dobrze pływają, wykorzystując skrzydła jak wiosła. Nurkują skacząc do wody z kamieni w korycie potoku lub bezpośrednio z lotu, na głębokość do 1 m i mogą pozostawać pod powierzchnią wody do 15 sekund! Obie płcie wyglądają tak samo i cechuje je krępa sylwetka, krótki i zadarty ogon, ciemnoszaro – brązowe upierzenie i charakterystyczny „śliniak”, czyli duża, biała plama na gardle, piersi i dole brzucha. Młode ptaki mają na wierzchu ciała wzór tusek, a na piersi i brzuchu poprzeczne prążkowanie.

Pluszcze wyprowadzają dwa lęgi w roku: pierwszy pod koniec kwietnia, drugi pod koniec czerwca. Są terytorialne – para zajmuje i aktywnie broni terytorium ciągnącego się liniowo wzdłuż potoku na odcinku od kilkuset metrów do kilku kilometrów. Gniazdo o kształcie kuli z bocznym otworem budują z mchu, trawy i liści i umieszczają w szczelinach skalnych, pod nawisami skalnymi i mostami. Samica składa 4–6 białych jaj, których wysiadywanie trwa około 17 dni. Młode pozostają w gnieździe przez około 3 tygodnie, a po

wylocie jeszcze przez miesiąc znajdują się pod opieką rodziców.

Zagrożeniem dla pluszczy jest kurcząca się ilość dogodnych miejsc gniazdowych – betonowe, lite mosty budowane obecnie nie oferują tym ptakom tylu szczelin i półek co stare, kamienne, ceglane lub drewniane mosty. Dodatkowo wyrównywanie, umacnianie i zabudowa brzegów rzek pozbawia pluszcze wielu optymalnych siedlisk. Dlatego też w Sudetach w ramach czynnej ochrony tego gatunku wywiesza się pod mostami i na murach oporowych skrzynki lęgowe, które chętnie wykorzystywane są przez ptaki do zakładania gniazd.

W Polsce pluszcze występują głównie w Sudetach i Karpatach, sporadycznie gnieźdzą się też na Mazurach i Pomorzu. Zimą pluszcze pozostają nad potokami dopóki woda nie zamrznie, później przemieszczają się w niższe położenia górskie. W północnej Polsce zimują ptaki ze Skandynawii, które przylatują na zimowisko późną jesienią.

Pokarmem pluszczy są larwy i postaci dorosłe wodnych owadów, skorupiaki i drobne mięczaki. Polują czatując na kamieniach w potoku i wypatrując ofiar w wodzie.

Pluszcz jest objęty ścisłą ochroną gatunkową.

Pluszcze są specjalnie przystosowane do związanego z wodą trybu życia. Ich kości są w mniejszym stopniu wypełnione powietrzem niż u innych ptaków, co pozwala zmniejszyć siłę wyporu. Upierzenie jest gęste i dzięki wydzielinie z gruczołu kuprowego praktycznie wodoszczelne, a gruba warstwa puchu chroni skórę przed wychłodzeniem podczas kontaktu z zimną wodą. Otwory nosowe są zaopatrzone w rodzaj zastawek, zamykających nozdrza podczas zanurzenia, a oczy posiadają dodatkową, przezroczystą powiekę, która pozwala na doskonałe widzenie pod wodą. Dodatkowo zwiększona ilość hemoglobiny we krwi u tych ptaków sprawia, że mogą dłużej pozostawać pod wodą bez konieczności pobierania tlenu.

Fot. 39. Dorosły pluszcz

Fot. 40. Pluszcz – młody ptak, który niedawno opuścił gniazdo

PLISZKA GÓRSKA

Motacilla cinerea

Pliszka górska jest ptakiem z rodziny pliszkowatych i krewną pospolitej, znanej wszystkim pliszki siwej. Od pliszki siwej odróżnimy ją po ubarwieniu i smuklejszej sylwetce z bardzo długim ogonem. Wierzch ciała pliszki górskiej jest popielaty z wyjątkiem czarniawych skrzydeł, spód jest żółty. Samce w szacie godowej mają charakterystyczne czarne gardło, odgraniczone od góry białym wąsem. Samice gardło mają białe i spód ciała niejednolicie żółty. Ogon u obu płci jest długi, czarny, z białymi skrajami. Zarówno ubarwienie, jak i proporcje ciała nadają pliszce górskiej niezwykle elegancki wygląd.

Pliszka górska gniazduje powszechnie w górach i na pogórzach. W Karkonoszach jest licznie spotykana, podczas gdy na niżej należy do rzadkości. Gniazdzi się nad bystrzami, czystymi potokami i rzekami o kamienistych brzegach. Jej siedliskiem są brzegi rzek, a czasami także wyspy w nurcie. Można ją spotkać zarówno nad śródleśnymi potokami, ponad górną granicę lasu, jak i nad rzekami płynącymi przez ludzkie osady.

Gniazda buduje w szczelinach między kamieniami i korzeniami nad wodą, często umieszcza

je także pod mostami lub wykorzystuje nadrzeczne zabudowania. Gniazdo pliszki górskiej jest misterną czarką, splecioną z korzeni, mchu, traw i wyściełaną włosiem i sierścią, zawsze osłoniętą od góry. Tam samice składają od 4 do 6 szarawych, brązowo nakrapianych jaj. Wysadywanie trwa około dwóch tygodni, młode pliszki pozostają w gnieździe kolejne dwa tygodnie. Dieta zarówno rodziców, jak i młodych składa się głównie z owadów.

Nad górkami potokami obserwacja pliszki górskiej nie nastęrcza trudności. Samca łatwo zaobserwować podczas śpiewu, wykonywanego najczęściej z gałęzi nadwodnych drzew lub poręczy mostu. Jego śpiew brzmi dźwięcznie, metalicznie i nieco nerwowo. Jest bardzo donośny i słycać go dobrze nawet poprzez szum potoków.

Pliszki górskie są ptakami wędrownymi. Przylatują w marcu i kwietniu, na zimowiska odlatują zaś we wrześniu i w październiku. Nieliczne osobniki próbują zimować w naszym kraju. Pliszka górska jest objęta ścisłą ochroną gatunkową.

Pliszka górska wyróżnia się specyficznym zachowaniem. Jest bardzo ruchliwa, często przysiadła na kamieniach i charakterystycznie porusza długim ogonem w górę i w dół.

Fot. 41. *Pliszkę górską* spotkamy nad karkonoskimi potokami, takimi jak Szklarka

Fot. 42. *Samiec pliszki górskiej*

GIL

Pyrrhula pyrrhula

Gil to budzący powszechną sympatię łuszczał, kojarzący nam się najczęściej z zimową scenografią i przydomowym karmnikiem. Rzeczywiście, ptaki te niegdyś tylko zimowały w Polsce, obecnie od lat 80. ubiegłego wieku gnieźdzą się u nas, choć niezbyt licznie, w rejonach północno-wschodnich kraju oraz w górach. W Karkonoszach gil gnieździ się licznie aż po górną granicę lasu, wyjątkowo również powyżej w strefie kosodrzewiny. Na zimę przylatują do nas licznie ptaki z północy i wschodu kontynentu i pozostają tu do marca-kwietnia. Gil jest większy od wróbla i charakteryzuje się krępą, nieco pękłą sylwetką. Dziób posiada typowy dla łuszczałków: krótki, gruby, przystosowany do zgniatania i rozłupywania nasion. U obu płci wierzchołki głowy jest czarny, podobnie jak długi ogon, kuper natomiast jest biały i dobrze widoczny w locie. Czarne skrzydła przecina biała pręga. Grzbiet u samic jest brązowo-szary, u samców natomiast niebieskawo-popielaty. Samce wyróżniają się czerwoną piersią i brzuchem. Samice pierś i brzuch mają barwy stonowanej, szara-

wo-różowej. Młode gile podobne są do samic, ale nie posiadają czarnej czapeczki

Gil zamieszkuje lasy mieszane i bory, sady, parki i ogrody. Gniazdo buduje zwykle na drzewie iglastym, w rozwidleniu bocznej gałęzi, kilka metrów nad ziemią. W maju samica składa 4–5 białoniebieskich, czerwono nakrapianych jaj. Wysadywanie jaj trwa, podobnie jak u innych łuszczałków, 12–14 dni, pisklęta przebywają w gnieździe również około dwóch tygodni.

Pożywieniem gili są nasiona, zimotrwałe owoce drzew i krzewów (jesion, klon, jarzębina, z której wydłubuje i zjada pestki), czasami też nasiona bylin (najczęściej tych uważanych przez nas za chwasty). Pod koniec zimy czasami żeruje na ziemi pod drzewami, gdy opadną z nich resztki nasion. Głosem wabiącym gila jest miękki, fletowy gwizd, śpiew natomiast jest nieco melancholijny, akordowy, przypominający głos wabiący, ale niektóre tony są chropawe. Gil objęty jest ścisłą ochroną gatunkową.

Ciekawostką jest fakt, iż czerwona barwa piór na brzuchu samców pochodzi od karotenoidów, zawartych w diecie gili.

Fot. 43. Samiec gila

SOSNÓWKA

Parus ater

Sikora sosnówka to najmniejsza z występujących w Polsce i w Europie sikor. Licznie występuje w górach i na północy kraju, natomiast w pozostałych częściach Polski jest nieliczna. W Karkonoszach stanowi jeden z najliczniejszych gatunków borów świerkowych. Z wyglądu sosnówka przypomina powszechnie znaną sikorę – bogatkę, jest jednak od niej wyraźnie mniejsza i bledsza. Od bogatki odróżnia sosnówkę także brak czarnego „krawata”, dwa jasne paski na skrzydle oraz charakterystyczna, biała plama na potylicy. Samce i samice ubarwione są jednakowo. Ponieważ głównie przebywają w koronach drzew, łatwiej je usłyszeć niż zobaczyć. Samce śpiewają czystym, nieco podobnym do głosu bogatki, ale szybszym i dwusylabowym śpiewem. Głos wabiący sosnówki łatwo jest pomylić z głosem również występującego w lasach szpilkowych mysikrólika.

Sosnówka związana jest z drzewami iglastymi, ale wbrew swej nazwie głównie ze świerkiem. Lasy sosnowe zamieszkuje bowiem rzadko i nielicznie. Preferuje bory świerkowe i jodłowe, a także lasy mieszane z tymi drzewami. Żeruje w koronach drzew, na liściach i gałązkach. Jest przy tym niezwykle ruchliwa i często akroba-

tycznie zawisa na gałązkach głową w dół. Jej pożywieniem są owady, ich larwy i jajeczka, a także pająki. Zimą sosnówki żywią się nasionami świerków, jodeł, czasem także sosen.

Sosnówki, jak wszystkie sikory, są dziuplakami – gnieźdzą się w dziuplach, ale gdy brak jest naturalnych dziupli, chętnie zajmują nisko zawieszane budki lęgowe. Gdy brak jest takich dogodnych miejsc lęgowych, sikory te potrafią założyć gniazdo np. w ziemnej norce, stosach drewna lub szczelinie pomiędzy korzeniami drzew. Gniazdko sosnówki budują z mchu i kierzonków, a wyścielają sierścią i roślinnym puchem.

Sosnówka wyprowadza dwa, wyjątkowo trzy lęgi w sezonie lęgowym. Okres lęgów w warunkach górskich może się opóźnić z zależności od pogody, ale pierwszy lęg kończy się zwykle pod koniec kwietnia lub w maju. Młode ptaki opuszczają gniazdo po około trzech tygodniach i koczują w koronach drzew wraz z rodzicami.

Sosnówka jest ptakiem częściowo osiadłym. Zimą koczuje stadami w poszukiwaniu pokarmu. Objęta jest ścisłą ochroną gatunkową.

W latach urodzaju nasion świerka sosnówki robią zapasy pożywienia na zimę. Gromadzą wówczas nasiona w splekaniach kory drzew i pomiędzy igliwem.

Fot. 44. Sosnówka

Fot. 45. Sosnówka jest jednym z najliczniejszych gatunków zamieszkujących bory świerkowe

SÓWECZKA

Glaucidium passerinum

Ta mała sowa jest rzadkim mieszkańcem karkonoskich i izerskich lasów. Sóweczka jest najmniejszą europejską sową, o wielkości porównywalnej do szpaka (ok. 15–19 cm długości). Posiada krępą sylwetkę z małą głową, a krótkie białe brwi nad żółtymi oczami nadają jej „srogi” wygląd. Gnieździ się przede wszystkim w iglastych i mieszanych lasach północnej Europy, natomiast w Europie Środkowej występuje nielicznie. W Karkonoszach i Górach Izerskich sóweczka zamieszkuje stare bory świerkowe z obecnością łąk śródleśnych, terenów podmokłych, młodników i poręb.

Sóweczka jest sową wyjątkową nie tylko ze względu na swoją wielkość. Równie osobliwe są jej obyczaje. W odróżnieniu od innych nasych sów, prowadzi dzienny tryb życia, podobnie jak północne gatunki, np. sowa jarzębata i śnieżna. Najaktywniejsza jest przed świtem i o zmierzchu. Ponadto sóweczka jest niepłochliwa – ostrożny obserwator może podziwiać ją z niewielkiej odległości, nawet stojąc bezpośrednio pod drzewem, na którym ptak odpoczywa.

Ofiarami tego małego drapieżnika padają gryzonie i małe ptaki, takie jak sikory, rudziki i zię-

by, ale sóweczka potrafi schwytać ptaki nawet większe od siebie – np. drozdy czy dzięcioły. Nadmiar zdobyczy gromadzi w tzw. spiżarniach – do tego celu wykorzystuje m.in. dziuple i skrzynki lęgowe.

Samce sóweczek przywabiają partnerki wczesną wiosną charakterystycznym, rytmicznym gwizdaniem. Często przesiadują wówczas na czubkach świerków. Głos samicy to również gwizd, nieco jednak wyższy i cichszy. Para zakłada gniazdo w dziupli, wykorzystując już gotowe „mieszkania”, wykute najczęściej przez dzięcioła dużego. Dziuple te posiadają zwykle mały otwór, co zabezpiecza lęg sóweczki przed atakami ze strony drapieżników takich jak kuna. Młode sóweczki opuszczają dziuplę dopiero wtedy, gdy są już zdolne do latania.

Sóweczka jest gatunkiem zagrożonym, wpisanym do Polskiej czerwonej księgi zwierząt oraz objętym ścisłą ochroną gatunkową, a jej lęgi są objęte ochroną strefową. Aby chronić tę niezwykłą pod każdym względem sowę, trzeba zachować jej środowiska lęgowe – stare drzewostany wraz z usychającymi i martwymi drzewami.

Polując, sóweczka posługuje się wzrokiem, nie zaś słuchem, jak inne sowy, prowadzące nocny tryb życia.

Fot. 46. Samiec sóweczki

Fot. 47. Sóweczka wyglądająca z dziupli lęgowej

WŁOCHATKA

Aegolius funereus

Włochatka jest małą sową o dużej głowie, krągłej sylwetce i krótkim ogonie. Charakterystyczna, kolista, jasna szlara sięga jej ponad oczy i nadaje „zdumiony” wyraz twarzy (w przeciwieństwie do „groźnej” miny sóweczki). Podobnie jak malutka sóweczka, zamieszkuje północnoeuropejską tajgę i górskie bory świerkowe. Jej występowanie wiąże się ściśle z drzewami szpilkowymi. W Karkonoszach jej środowiskiem są lasy mieszane i iglaste, z obecnością poręb i łąkowych enklaw. Co ciekawe, włochatka dość dobrze czuje się także na haliznach, pozostałych po kłesce ekologicznej, która w latach 80. nawiedziła Sudety. Sowa ta gniazduje w dziuplach, głównie wykorzystując te wykute przez dzięcioła czarnego, rzadziej wybiera skrzynki lęgowe. W Karkonoszach jest dość liczna.

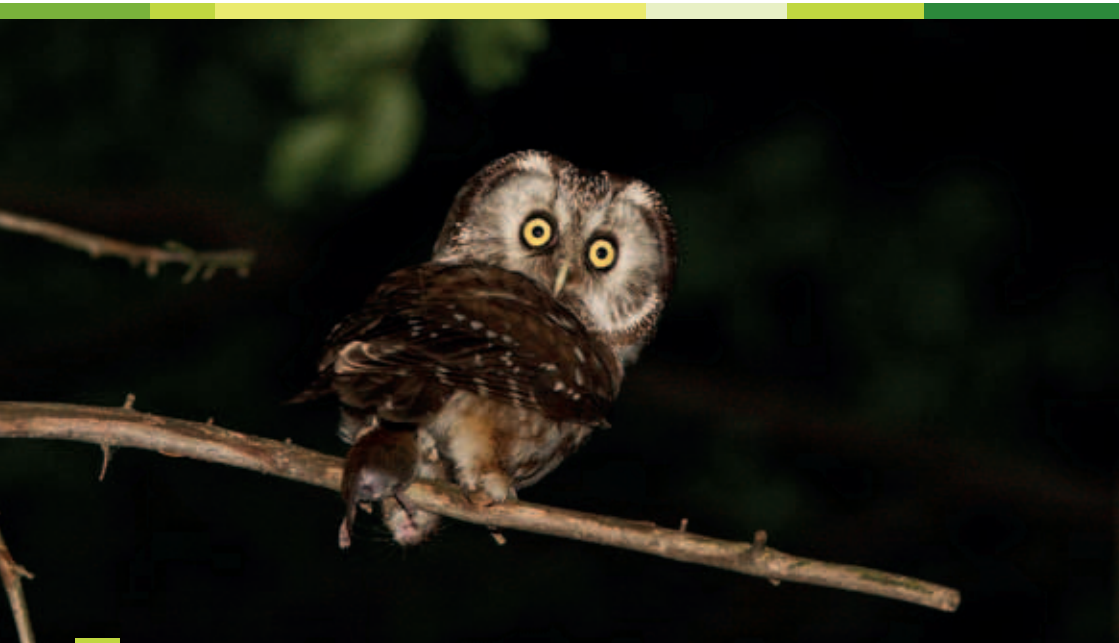
Duża szlara włochatki jest jednym z przystosowań tej sowy do nocnych polowań. Szytywne, promieniście ułożone pióra okalają część twarzową głowy i otwory uszne. Otwory te umieszczone są za oczami, bardziej z przodu niż u innych ptaków. Szlara działa jak talerz mikrofonu kierunkowego – zbiera fale dźwiękowe, wzmacnia je i kieruje do uszu. Pożywieniem włochatki są głównie drobne gryzonie, takie jak norni-

ki. Jej liczebność zależy od obfitości pożywienia, dlatego też może podlegać znacznym wahaniom w poszczególnych latach. Gdy ofiar jest szczególnie mało, włochatka w ogóle nie przystępuje do rozrodu, za to w latach obfitości pożywienia potrafi wyprowadzać nawet dwa lęgi w roku. Kiedy pokarmu jest pod dostatkiem, włochatka często gromadzi zapasy na zimę. W wybranych dziuplach składa wówczas nawet znaczne ilości upolowanych ofiar.

Z powodu nocnej aktywności trudno zobaczyć tę piękną sowę. Znacznie łatwiej jest usłyszeć tokującego samca włochatki, który najintensywniej odzywa się zimą i wiosną, ale również i jesienią. Głos samca to seria lekko wibrujących, głuchych dźwięków, powtarzana z kilkusekundowymi przerwami przez długi czas, niekiedy zaś przechodząca w długi, nieprzerwany ciąg.

Głównym zagrożeniem dla włochatki jest utrata siedlisk na skutek wycinania starych drzewostanów. Włochatka jest gatunkiem zagrożonym, wymienionym w Polskiej czerwonej księdze zwierząt, podlega ścisłej ochronie gatunkowej a jej lęgi są objęte ochroną strefową.

Podczas polowań włochatka posługuje się głównie słuchem, dlatego bardzo ważne dla niej jest precyzyjne lokalizowanie położenia ofiar na podstawie wydawanych przez nie dźwięków. Z tego względu jej otwory uszne rozmieszczone są asymetrycznie – jedno znajduje się nieco wyżej od drugiego. Asymetria dotyczy także wielkości otworów usznych – jeden otwór może być nawet o połowę większy od drugiego! Taka budowa uszu znacznie poprawia dokładność namiarów i zapewnia sukces polowań w ciemnościach.

Fot. 48. Włochatka z upolowaną ofiarą – pokarmem dla młodych

Fot. 49. Jeśli coś ją zaniepokoi, włochatka wygląda z dziupli nawet w dzień aby sprawdzić, co się dzieje.

ORZECHÓWKA

Nucifraga caryocatactes

Orzechówka należy do rodziny ptaków krukowatych – a więc jest krewną między innymi wrony, kruka i sójki. W Karkonoszach spotkać ją możemy w borach świerkowych, głównie w reglu górnym oraz w okolicach górnej granicy lasu, gdzie jej obecność najczęściej zdradza charakterystyczny głos – monotonie powtarzane, jednotonowe „krek, krek, krek...” Orzechówka jest w naszym kraju ptakiem rzadkim – areal lęgowy w Polsce obejmuje tereny górskie na południu kraju oraz Pojezierze Mazurskie, Podlasie i Pomorze. Orzechówka posiada bardzo specyficzne upierzenie, którym odróżnia się od wszystkich innych naszych ptaków krukowatych: na czekoladowobrązowym tle rozsiadane są liczne białe plamki w kształcie łezek. Charakterystyczna jest także sylwetka z dużą głową i masywnym dziobem, biały kuper i podogonie, ciemne skrzydła i czarny ogon zakończony białym paskiem.

Nazwa orzechówki pochodzi od jej przysmaku – orzechów, ale jej bogate menu zawiera także nasiona drzew iglastych, bukwie, żołądzie, owoce, drobne bezkręgowce i kręgowce oraz jaja. Orzechówki przystępują do lęgów wczesnie – para buduje gniazdo już w marcu. Gniazdo jest otwarte, umieszczone najczęściej na świerku, zbudowane z gałązek, butwiejącego drewna i mchu, wyścielane źdźbłami traw i porostami. Niezwłocznie po ukończeniu budowy samica składa jaja i wysiaduje je około 17–20 dni. Wyklutym pisklętom nie przeszkadza niska temperatura – rozwijają się normalnie nawet podczas mrozów. Po około 3–4 tygodniach pisklęta opuszczają gniazdo i są jeszcze przez jakiś czas dokarmiane przez rodziców w ich terytorium zanim się całkowicie nie usamodzielnia.

Orzechówka objęta jest ścisłą ochroną gatunkową.

Podobnie jak sójka, tworzy zapasy pokarmu na zimę, chowając nasiona drzew w przeróżnych skrytkach, które odnajduje zwykle bez problemu, nawet gdy w zimie ziemia pokryta jest grubą pokrywą śniegu. Większość zapasów orzechówka wykorzystuje, część jest wyjadana przez inne zwierzęta, a nie zjedzone nasiona często przechowują się do wiosny i kiełkują. To sprawia, że orzechówki odgrywają rolę w rozprzestrzenianiu się gatunków drzew, których nasionami się odżywiają.

Fot. 50. Orzechówka

CIETRZEW

Tetrao tetrix

Choć cietrzew znany jest przede wszystkim jako ptak nizinny, w Karkonoszach również występuje ten zagrożony wyginięciem w skali europejskiej, rzadki gatunek kuraka leśnego z rodziny głuszcowatych. Cietrzew w Polsce jest gatunkiem bardzo nielicznym, a jego liczebność w ostatnich latach bardzo się zmniejszyła. Występuje we wschodnich regionach kraju, Karpatach Zachodnich, Sudetach i Borach Dolnośląskich. W Karkonoszach zajmuje tereny w pobliżu górnej granicy lasu – niższe partie zarośli kosodrzewiny i górną część górnoreglowych borów świerkowych, a także łąki subalpejskie z zaroślami kosodrzewiny, pokłeskowe halizny w wyższych partiach lasów i różnorodne zbiorowiska roślinne w kotłach polodowcowych.

Samiec cietrzewia ma połyskujące, niebiesko-czarne upierzenie z białymi wstawkami na skrzydłach, czerwonym pasem nagiej skóry nad okiem oraz lirowatym ogonem. Samica jest ochronnie ubarwiona, szaro-brązowo upierzona, rdzawo cętkowana, z białymi paskami na skrzydłach i lekko wciętym ogonem.

Cietrzewie słyną z niezwykłych rytuałów godowych, tak zwanych toków, które rozpoczynają się wiosną, w górach około 2–3 tygodnie później niż na nizinach. Cietrzew jest gatunkiem poligamicznym – samce nie łączą się w pary z samicami, które samotnie wychowują pisklęta. Samce cietrzewi większość roku spędzają w pobliżu tokowisk. W górach apogeum godów przypada na maj – samce zbierają się przed świtem na torfowiskach, łąkach lub polanach

na tzw. arenach aby tokować. Najsilniejsze samce zajmują miejsca jak najbliższe środka areny, słabsze muszą zadowolić się dalszymi pozycjami. Każdy samiec broni swego niewielkiego terytorium przed innymi. Tokujący kogut stroszy pióra, nadyma gardło, opuszcza skrzydła, pochyla się do przodu i rozkłada lirowaty ogon, ukazując śnieżnobiałe pokrywy podogonowe. Jednocześnie ptak wydaje słyszalny z daleka, charakterystyczny głos, tzw. bulgotanie, obraca się we wszystkie strony, czasami też rusza przed siebie lub podskakuje. Bulgotanie przerywane jest nieregularnie innym, cichszym i syczącym dźwiękiem (tzw. czuszykaniem), podczas którego samiec wyprostowuje się i unosi głowę do góry. Tokujące cietrzewie są bardzo płochliwe.

Po zapłodnieniu samice poszukują same miejsca na gniazdo. Umieszczają je zwykle na ziemi, w płytkim zagłębieniu wygrzebanym w ziemi, doskonale ukryte wśród roślinności. W gnieździe samica składa 6–12 jasno brunatnych, obficie plamkowanych jaj, które wysiadywane są około 26 dni. Pisklęta zaraz po wykluciu się opuszczają gniazdo i są prowadzone przez samice.

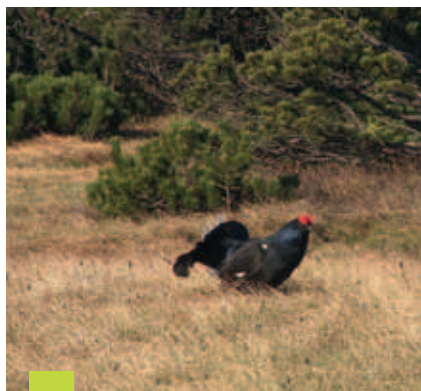
Cietrzewie żywią się przede wszystkim pokarmem roślinnym – jagodami, nasionami oraz pędami drzew i krzewów. Pisklęta odżywiają się również owadami.

Cietrzew jest objęty ścisłą ochroną gatunkową, a jego tokowiska podlegają ochronie strefowej. Jest także wpisany do Polskiej czerwonej księgi zwierząt jako gatunek silnie zagrożony.

Odchody cietrzewia to charakterystyczne waleczki, zwane knotami. Złożone są głównie z niestrawionego materiału roślinnego a ich skład zmienia się sezonowo wraz ze zmianą diety ptaków. Znajdowane na śniegu tropy oraz odchody pozwalają na określenie miejsc zimowania cietrzewi.

Fot. 51. Tokujący kogut cietrzewia

Fot. 52. Cietrzew na tokowisku

Fot. 54. Cietrzew preferuje tereny, na których występuje mozaika siedlisk

Fot. 53. Tropy cietrzewia na śniegu

Fot. 55. Odchody cietrzewia – tzw. knoty

DROZD OBROŻNY

Turdus torquatus

Drozd obroźny to jeden z wysokogórskich gatunków pośród awifauny Karkonoszy. Należy do rodziny drozdowatych. Pod względem wymagań ekologicznych, biologii rozrodu i sposobu żerowania jest podobny do kosa i stanowi jakby jego górski odpowiednik. Pomimo iż jest gatunkiem raczej płochliwym, często żeruje w pobliżu schronisk, gdzie przyzwyczajają się do obecności ludzi i można go obserwować z bliska. Dość łatwo zauważyć także wiosną śpiewającego samca, który wygwizduje urywaną, fletową piosenkę siedząc na czubku drzewa lub na skale.

Drozd obroźny podobny jest z wyglądu do kosa, ale wyróżnia go biała półobroża na piersi i rozjaśnione skrzydła. Samica jest bardziej brunatna, a jej półobroża jest szarawa i ciemno prążkowana. Obie płcie mają także jasny łuskowaty rysunek na spodzie ciała i żółty dziób z czarnym końcem.

Górski podgatunek drozda obroźnego zamieszkuje góry Europy i Kaukaz. W Polsce występuje głównie w Karpatach, w Sudetach jest bardzo rzadkim gatunkiem. W Karkonoszach występuje w najwyższych partiach borów świerkowych w rejonie górnej granicy lasu i sąsiadujących z nią zaroślach kosodrzewiny, a także na dnach kotłów polodowcowych. Spotkać go można

także w pobliżu wyżej położonych schronisk. Jest gatunkiem wędrownym, zimuje w basenie Morza Śródziemnego i na Bliskim Wschodzie.

Gniazdo drozda obroźnego przypomina koszyczek, uwity z cienkich gałązek i traw. Zewnętrzna warstwa jest wykonana z liści, źdźbeł traw i mchu, a wewnętrzna jest wylepiona masą, wykonaną z próchna i piasku zmieszanych z wydzieliną ślinową, która po zastygnięciu tworzy gładką wykładzinę gniazda, przypominającą tekturę. Wewnątrz gniazda znajduje się wyściółka z suchej trawy i mchu. Drozdy obroźne gniazdo umieszczają w kosodrzewinie lub nisko przy pniu na świerku, a czasem też w szczelinie skalnej. W gnieździe samica składa 4–5 zielonkawych, rdzawo nakrapianych jaj, które wysiaduje sama około dwóch tygodni. Pisklęta po wykluciu spędzają w gnieździe 14–16 dni, a po wylocie rodzice opiekują się nimi jeszcze przez około 2 tygodnie. Drozd obroźny wyprowadza dwa lęgi w roku.

Pokarmem drozda obroźnego są bezkręgowce – głównie owady i ich larwy, a jesienią także jagody.

Drozd obroźny jest objęty ścisłą ochroną gatunkową.

Śpiew drozda obroźnego podobny jest do śpiewu kosa, ale jest bardziej melancholijny i prosty.

Fot. 56. Samiec drozda obroźnego

Fot. 57. Okolice górnej granicy lasu – tu można spotkać drozda obroźnego

Fot. 58. Gniazdo drozda obroźnego ze zniesieniem

PUSTUŁKA

Falco tinnunculus

Pustułka jest niedużym sokołem o smukłych, wąskich, zaokrąglonych skrzydłach i długim ogonie. W Karkonoszach jest jednym z najczęściej spotykanych ptaków szponiastych i występuje od podnóża aż po najwyższe szczyty. Gniazduje w różnych typach siedlisk: na skalnych ścianach kotłów polodowcowych, skałkach i stromych zboczach, w różnych typach lasów, spotkać ją często można także w miastach, zwłaszcza w starej zabudowie z wieżami i kościołami oraz na blokowych osiedlach.

Samce są nieco mniejsze i barwniej upierzone od samic: wyróżniają się szaropopielatą głową i ogonem, oraz brązowordzawym grzbietem z plamkami, samice zaś i osobniki młode mają rudobrunatny, plamkowany wierzch ciała. Tak jak inne sokoły, pustułka nie buduje gniazd. Jaja składa bezpośrednio na skalnych półkach lub w opuszczonych gniazdach ptaków krukowatych i niektórych ptaków drapieżnych, np. myszołowów. W miastach pustułki gniazdują w różnego rodzaju szczelinach i wnękach budynków oraz na wieżach kościołów (stąd zapewne wzięła się jedna z ludowych nazw pustułki: „dzwonniczek”), kominach, wieżowcach i mostach. Bardzo chętnie zasiedlają też skrzynki lęgowe, zarówno w miastach, jak i w krajobrazie rolniczym.

Na przełomie kwietnia i maja samica pustułki składa od 4 do 7 jaj, które wysiaduje około miesiąca. W tym czasie pokarm dostarcza jej samiec. Ta sytuacja trwa jeszcze przez jakiś czas po wykluciu piskląt, później, w miarę dorastania młodych, samica zaczyna również brać udział w polowaniu. Po 28–32 dniach spędzonych w gnieździe młode pustułki wylatują.

Pokarmem pustułek są drobne gryzonie, owady i mniejsze ptaki. W Karkonoszach ich zdobyczą są najczęściej normiki – zwyczajny i bury, od których dostępności i obfitości zależy liczebność pustułek. Często możemy zaobserwować tego niewielkiego sokoła, jak nad polami czy łąkami zawisa w locie, trzepocząc skrzydłami, z rozłożonym wachlarzowato ogonem i opuszczoną głową. W ten sposób wypatruje swoich ofiar. Gdy coś wypatrzy, pikuje w dół i chwytając ofiarę mocnymi szponami. W miastach dieta pustułek zależy od typu zabudowy. Tam, gdzie jest więcej otwartych przestrzeni, ptaki te polują głównie na drobne gryzonie, natomiast w miejscach zwartej zabudowy chwytają przeważnie małe ptaki.

Co zagraża pustułkom? W miastach remonty i ocieplenia budynków powodują zanikanie różnorodnych wnęk i zakamarków, gdzie ptaki te wcześniej z powodzeniem wyprowadzały swoje młode. Często też zajmowane przez pustułki miejsca są ciasne, i zdarza się, że dorastające młode wypadają z gniazda. Likwidacja nieużytków w miastach powoduje też utratę żerowisk pustułek. W krajobrazie rolniczym natomiast zmniejsza się liczebność wrony siewej, której gniazda są często wykorzystywane przez pustułki. Coraz rzadziej spotykane są także śródpolne kolonie gawronów, które również dostarczały pustułkom miejsc lęgowych. Ponadto zwiększyła się liczebność kruka, który często rabuje gniazda pustułek. Jednym z elementów ochrony pustułek jest rozwieszanie skrzynek lęgowych, które dostarczają im dogodnych miejsc do gniazdowania.

Pustułka w Polsce jest gatunkiem objętym ochroną ścisłą.

Fot. 59. Pustułka to najczęściej spotykany karkonoski sokół

Fot. 60. Polująca pustułka często charakterystycznie zawisa w locie, wypatrując ofiar

Fot. 61. Myszolów jest obok pustułki jednym z najliczniejszych gatunków ptaków szponiastych w Karkonoszach

SOKÓŁ WĘDROWNY

Falco peregrinus

Sokół wędrowny należy do najrzadszych gatunków ptaków szponiastych w Polsce. Na początku XX wieku gniazdował na terenie całego kraju, ale w latach 50-tych na skutek stosowania DDT jego liczebność drastycznie spadła. Pesticydy kumulujące się w ciałach ptaków szponiastych powodowały, że jaja składane przez samice miały tak cienkie skorupki, że ulegały zgnieceniu podczas wysiadywania i ptaki traciły lęgi. Dziś populacja sokoła wędrownego powoli się odbudowuje, a od lat 90-tych prowadzona jest reintrodukcja tego gatunku ptakami pochodzącymi z hodowli. Sokoly wędrowne te gniazdują w trzech typach siedlisk: w miastach, lasach i w górach na skałach. Nie budują gniazd, lecz składają jaja bezpośrednio na półkach skalnych i wnękach budynków lub wykorzystują stare gniazda innych ptaków, np. kruka.

W Karkonoszach sokoly wędrowne gniazdują na skalnych półkach w kottach polodowcowych. Po polskiej stronie pierwszy lęg zaobserwowano w 2006 roku.

Sokół wędrowny jest masywnym ptakiem o zwartej sylwetce z wydatną piersią i średniej długości ogonem. Samice są większe i masywniejsze od samców. Skrzydła widoczne w locie są szerokie u nasady i zaostrome na końcach. Dorosły ptak jest z wierzchu łupkowoszarzy, z jaśniejszym kuprem i nasadą ogona, od spodu ciemno prążkowany. Górna część piersi, gardło

i policzki są białe i mocno kontrastują z wyraźnym, czarnym, szerokim wąsem i ciemnym wierzchem głowy. Nogi, woskówka i obrączka wokół oka są żółte. Młode ptaki są bardziej brunatne i mocno kreskowane od spodu, a ich woskówka jest niebieskawa.

Sokoly wędrowne wbrew swej nazwie przez cały rok pozostają w swoim terytorium. Do lęgów w Karkonoszach przystępują w kwietniu. Samica składa na półce gniazdowej od 1 do 4 jaj, które wysiadyje około 33 dni. Podczas wysiadywania samica karmiona jest przez samca. Po wykluciu młode sokoly przebywają na gnieździe około 35 dni. Po opuszczeniu gniazda nadal przez jakiś czas są karmione przez rodziców.

Sokół wędrowny jest pokarmowym specjalistą – żywi się ptakami, na które poluje w locie, często używając techniki lotu nurkowego. Sokół wędrowny jest gatunkiem podlegającym ścisłej ochronie, wpisanym do Polskiej czerwonej księgi zwierząt, a jego miejsca gniazdowania podlegają ochronie strefowej. Gatunek ten jest bardzo wrażliwy na niepokojenie w okresie lęgowym, dlatego też głównym zagrożeniem dla karkonoskich sokołów jest płoszenie gniazdujących ptaków, którego konsekwencją może być nawet porzucenie przez parę lęgu. Dlatego też należy bezwzględnie przestrzegać zakazu schodzenia ze szlaków oraz respektować zasady obowiązujące w parku narodowym.

Sokół wędrowny należy do najszybszych zwierząt na świecie. Pikując w dół w kierunku ofiary potrafi rozwinąć prędkość ponad 300 km/h!

Fot. 62. Sokół wędrowny – sylwetka w locie

Fot. 63. Dorosły sokół wędrowny na gnieździe z młodymi

CZECZOTKA

Carduelis flammea

Ten niewielki ptak z rodziny łuszczaków to prawdziwa karkonosko-izerska specjalność. Oprócz Karkonoszy i Gór Izerskich w Polsce ptaki te występują jeszcze w Tatrach i w strefie występowania kosówki na Pomorzu Gdańskim. Główny zasięg występowania czeczotki to lasotundra i skraj tajgi w strefie borealnej Eurazji i Ameryki Północnej. W górach Środkowej Europy ptaki te zamieszkują górną granicę lasu i piętro kosodrzewiny. Choć czeczotki są ptakami wędrownymi, niektóre z nich zostają w naszym kraju na zimę. Dodatkowo w niektórych latach obserwujemy masowe pojawy czeczotek, zwane inwazjami.

W lecie na wierzchowinie Karkonoszy niemal wszędzie rozlegają się znad kosodrzewiny charakterystyczne głosy czeczotek. Trudno więc uwierzyć, że pierwsze lęgi czeczotek w tych górach stwierdzono dopiero w 1953 r., podczas gdy w Tatrach gnieździły się one już w XIX wieku! Czeczotka jest u nas skrajnie nielicznym gatunkiem lęgowym, za to w porze przelotów pojawia się w naszym kraju dość licznie. Wygląda dość niepozornie: jest niewielkim ptakiem wielkości wróbla, o krągłej sylwetce. Obie płcie mają karminową plamę na czole i czarny pod-

bródek. W szacie godowej upierzenie samca wyróżnia się intensywnie różową pierśią i gardłem. Ubarwienie reszty ciała jest brązowoszare z brunatnymi smugami na grzbiecie, charakterystyczny jest też krótki, żółtawy dziób. Samica nie posiada różowej barwy w upierzeniu. Czeczotki budują nisko położone gniazda wśród gałęzi drzew i krzewów, w piętrze subalpejskim umieszczają je w zaroślach kosodrzewiny. Gniazdo uwite jest z traw i korzonek, poprzetykanych puchem roślinnym i zwierzęcą wełną. Wyściółka składa się z piórek i włosów. Do gniazdka w maju lub czerwcu samica składa 4–6 niebieskawych jaj w brązowordzawe kropki. Wysiadywanie jaj trwa u czeczotek podobnie jak u innych łuszczaków, około 12 dni. Młode pozostają w gnieździe przez następne dwa tygodnie, po czym wylatują. Czeczotka wyprowadza do dwóch lęgów w roku.

Pożywienie czeczotek to głównie nasiona drzew, choć, jak to często bywa wśród ziarnojadów, w sezonie lęgowym włączają do diety również bezkręgowce. Czeczotka jest wymieniana w Polskiej czerwonej księdze zwierząt jako gatunek wymagający szczególnej uwagi i jest objęta ścisłą ochroną gatunkową.

W Karkonoszach spotykamy alpejski podgatunek czeczotki *Carduelis flammea cabaret*, o bardziej brązowej i ciemniejszej tonacji upierzenia niż u północnych czeczotek.

Fot. 64. Samiec czeczotki

Fot. 65. Zarośla kosodrzewiny – siedlisko czeczotki

POKRZYWNICA

Prunella modularis

Ten niepozorny, skryty ptak z rodziny płochaczy to jeden z najliczniejszych gatunków ptaków Karkonoszy. Jest też najbliższym krewnym płochacza halnego – bardzo rzadkiego gatunku, zamieszkującego najwyższe partie i kotły polodowcowe tych gór. Pokrzywnicę spotkać możemy na całym terenie Karkonoszy, od podnóża aż do piętra alpejskiego. W naszym kraju najliczniej występuje w górach, ale na niżu w całej środkowej i południowej Europie zasiedla również ogrody, parki i żywopłoty.

Pokrzywnica sylwetką i ubarwieniem przypomina nieco wróbla, lecz jest nieco smuklejsza i wyróżnia się cienkim dziobem, charakterystycznym dla ptaków owadożernych. Głowa, boki szyi i pierś jest łupkowoszara, grzbiet i kuper są rdzawobrzowe, wierzch ciała mocno kreskowany. Szyja, ogon i skrzydła są brązowe. Z bliska dobrze widoczne jest charakterystyczne brązowe upierzenie za okiem pośród łupkowoszarych partii upierzenia głowy i szyi.

Pokrzywnica gniazduje w lasach liściastych, mieszanych i iglastych z bujnym podszytem, rozproszonej zieleni w miejscowościach i zagospodarowanym krajobrazie rolniczym, a w Karkonoszach zamieszkuje lasy zarówno zdrowe

jak i w różnym stopniu uszkodzone, łąki górskie oraz zarosła kosodrzewiny i pojedyncze jej krzaki na łąkach i torfowiskach subalpejskich oraz w kotłach polodowcowych. Zwykle trudno ją zobaczyć, ponieważ jest gatunkiem skrytym i płochliwym i zwykle porusza się zwinnie w gęszczu roślinności skacząc, biegając i latając w poszukiwaniu pokarmu. Najłatwiej zaobserwować w okresie lęgowym samca pokrzywnicy, który śpiewa z czubka drzewa lub krzewu melodyjną, cichą piosenkę, złożoną z wysokich tonów, podobną nieco do śpiewu strzyżyka.

Pokrzywnica wyprowadza dwa lęgi w sezonie lęgowym, który trwa dla niej od kwietnia do lipca. Gniazda zakłada nisko nad ziemią, pośród gęstych gałęzi świerków lub krzewów. W gnieździe samica składa 4–5 jasnoniebieskich jaj, które wysiaduje na zmianę z samcem przez 12–14 dni. Pisklęta opuszczają gniazdo po około dwóch tygodniach.

Pożywieniem pokrzywnic są owady, drobne bezkręgowce, a w ziemie także nasiona oleiste. Populacje gnieźdzące się w centralnej i wschodniej Europie są wędrowne – zimują na południu Europy i w basenie Morza Śródziemnego. Pokrzywnica jest gatunkiem objętym ścisłą ochroną.

U pokrzywnic stwierdzono ciekawe zachowania godowe. Samica kopuluje z wieloma samcami, co zapewnia jej pomoc samców w karmieniu młodych. Samiec, który chce zapewnić sobie ojcostwo doprowadza do wydalenia przez samicę nasienia poprzednika, co zwiększa jego szanse na zapłodnienie.

Fot. 66. Pokrzywnica

PODRÓŻNICZEK

Luscinia svecica

Ten niewielki ptak z rodziny drozdowatych to jeden z największych ornitologicznych „rarytasów” Karkonoszy. Ptaki te należą do najpiękniej ubarwionych – ich znak rozpoznawczy to kolorowy, wzorzysty, błękitno-czarno-brązowy śliniak, biała brew i rdzawe nasady sterówek. Podróżniczki gnieźdzące się na terenie Polski poza Karkonoszami i Tatrami pośrodku niebieskiego śliniaka mają białą plamkę. U podróżniczków należących do północnego podgatunku *Luscinia svecica svecica* plamka pośrodku śliniaka jest czerwona. Oczywiście, dotyczy to samców w szacie godowej, w okresie spoczynkowym podgardla samców obu podgatunków bieleją i upodobniają się do samic, które najczęściej mają kremowe podgardle, wąs i czarną przepaskę na piersi. Starsze samice mogą jednak mieć gardło niemal tak barwne, jak samce. Młode podróżniczki wyróżniają się podłużnym, jasnym kreskowaniem. Nizinne podróżniczki gnieźdzą się nad wodami, w miejscach podmokłych i zabagnionych, na obrzeżach olsów, w szuwarach, krzewach i zaroślach. W Karkonoszach podróżniczki z północnego podgatunku upodobały sobie zarośla kosodrzewiny na subalpejskich torfowiskach w środowisku podobnym do północnej tundry, przede wszystkim na

Równi pod Śnieżką. Tu od lat prowadzone są przez czeskich ornitologów badania nad specyfiką karkonoskiej populacji. Stanowiska skandynawskich podróżniczków w Karkonoszach uważa się za reliktowe – są pamiątką surowego klimatu epoki lodowej.

Gniazda podróżniczki budują na ziemi, z różnych materiałów: traw, mchów, gałązek, buktwiejących liści i ukrywają pośród roślinności. W gnieździe samica składa 5–7 jaj, wysiadanych przez około 2 tygodnie. Pisklęta przebywają w gnieździe około 13–14 dni. Podróżniczki mogą wyprowadzić do dwóch lęgów w roku. Na ich dietę składają się głównie owoady, ale jesienią włączają do menu także jagody. Od sierpnia do października trwa odlot podróżniczków na zimowiska w rejonie basenu Morza Śródziemnego i na Bliskim Wschodzie. Wiosną znów powracają, także w Karkonosze, gdzie na wierzchowinowym torfowisku pod Śnieżką w maju i czerwcu rozlega się piękna, długa pieśń tych bliskich krewniaków słowika.

Podróżniczek jest gatunkiem objętym ścisłą ochroną, wpisanym do Polskiej czerwonej księgi zwierząt.

Na karkonoskich torfowiskach subalpejskich gniazduje północny podgatunek podróżniczka *Luscinia svecica svecica*, którego główny zasięg występowania rozciąga się od Półwyspu skandynawskiego po północną Syberię. To prawdziwa rzadkość – w Europie Środkowej takie podróżniczki występują jedynie lokalnie w Karkonoszach, Tatrach i Alpach, poza tym spotykane bywają tylko na przelotach.

Fot. 67. Torfowisko subalpejskie na Równi pod Śnieżką – siedlisko podróżniczka

Fot. 68. Samiec północnego podgatunku podróżniczka ma rdzawoczerwoną plamkę pośrodku błękitnego śliniaka

Fot. 69. Samiec podróżniczka spotykanego na większości obszaru Europy podgatunku *Luscinia svecica cyanecula* ma w szacie godowej białą plamkę pośrodku niebieskiego śliniaka, inaczej niż u północnego podgatunku, występującego w Karkonoszach

Fot. 70. Samica podróżniczka jest skromniej ubarwiona niż jej partner

MORNEL

Charadrius morinellus

Mornel, ptak należący do rodziny siewkowatych, jest w Polsce skrajnie rzadkim gatunkiem, sporadycznie zalatującym i gnieźdzącym się tylko wyjątkowo. W XIX w. dość licznie gnieździł się w Karkonoszach. Gniazda znajdowano w siedliskach karkonoskiej tundry, na wysokości do 1300 m n.p.m. Dość liczna i stabilna karkonoska populacja mornela wyginęła w połowie XX w., głównie z powodu działalności człowieka, szczególnie polowań i wybierania jaj z gniazd. Ze względu na typową dla północnych gatunków nieptochliwość i brak lęku przed człowiekiem ptaki te były nader łatwym celem. Ostatnie lęgi wówczas stwierdzono w 1946 r. na Lučni hoře i w 1948, kiedy to miały gniazdować 2–3 pary. W latach 90. niejednokrotnie obserwowano pojedyncze ptaki i zaniepokojone pary mornela po czeskiej stronie w rejonie Bílej louki, Úpského rašelinište i Pančavskiej louki, ale ponownie lęg mornela stwierdzono dopiero po ponad półwieczu, w 1999 r. na Luční hoře, na wysokości 1550 m n.p.m, a następnie w 2002 r., również w tym rejonie. W maju 2009 roku zaobserwowano parę morneli po polskiej stronie Karkonoszy, w rejonie Wielkiego Szyszaka, nie udało się jednak wówczas potwierdzić lęgu tego gatunku.

U morneli występuje bardzo ciekawe zjawisko – tzw. odwrócony dymorfizm płciowy – samice są większe i bardziej intensywnie ubarwione od

samców. W szacie godowej samica ma głowę i grzbiet szare, podgardle oraz brew białe, pierś i boki rdzawe a na brzuchu wyraźną, czarną plamę. Szare wole od rdzawej piersi oddziela podwójna przepaska, czarna u góry i biała na dole. Samiec w szacie godowej jest podobny do samicy, lecz mniej kontrastowo ubarwiony.

Główny zasięg gatunku obejmuje północna Europę oraz Azję Północną i Azję Centralną. W Polsce mornel sporadycznie gniazduje na górskich łąkach i torfowiskach, w siedliskach podobnych do północnej tundry w Karpatach i Karkonoszach.

Mornele powracają w maju z zimowisk i pod koniec maja lub w czerwcu przystępują do lęgów. Gniazda umieszczają wśród niskiej roślinności lub na gołej ziemi, często w płytkim zagłębieniu. W zniesieniu znajduje się od dwóch do czterech jaj, które wysiadywane są od trzech tygodni do miesiąca niemal zawsze wyłącznie przez samca. Pisklęta są po wykluciu prowadzone również przez ojca.

Pokarmem morneli są owady i drobne bezkręgowce, zbierane z ziemi i roślin.

Mornel jest gatunkiem objętym ścisłą ochroną, skrajnie zagrożonym, wymienionym w Polskiej czerwonej księdze zwierząt.

Charakterystyczne dla morneli jest odwrócenie ról płciowych samca i samicy – to samice tokują i łączą się często z wieloma samcami, a samce sprawują większość lub całość opieki rodzicielskiej nad jajami i pisklętami.

Fot. 71. Wrzosowa tundra – siedlisko mornela

Fot. 72, 73. Samiec mornela w okolicy Wielkiego Szyszaka

Fot. 74. Samica mornela w okolicy Śnieżnych Kotłów

SIWERNIAK

Anthus spinoletta

Siwerniak to należący do rodziny pliszkowatych gatunek świergotka, występujący w Polsce w wyższych górach, najliczniej w Tatrach. Karkonoska populacja tych ptaków jest największa w Sudetach. Siwerniak zajmuje najwyższe partie Karkonoszy, wyłącznie powyżej górnej granicy lasu. Jego środowiskiem są łąki subalpejskie z niewielkimi zaroślami kosodrzewiny, subarktyczne torfowiska, skalne ściany kotłów polodowcowych, alpejskie murawy, najwyższe szczyty i rumowiska skalne z ubogą roślinnością. Oprócz siwerniaka powyżej górnej granicy lasu spotkać możemy jeszcze dwa inne gatunki świergotków: świergotka łąkowego i drzewnego.

Siwerniak jest dużym świergotkiem, nieco mniejszym od powszechnie znanego skowronka. Wierzch ciała jest szarobrunatny, spód jasny, ciemne nogi. W szacie godowej od innych świergotków odróżnia go różowy nalot na piersi, która jest kreskowana tylko po bokach, szara głowa i wyraźna, biała brew. W szacie spoczynkowej wierzch ciała jest bardziej brązowy, a spód ciała jest mocniej kreskowany i bez barwy różowej.

Siwerniak występuje w górach Europy i Azji. W Polsce jest liczny tylko w Tatrach, gdzie znajduje się największa krajowa populacja tego gatunku, poza tym występuje nielicznie na izolowanych stanowiskach w Beskidach i Sudetach. Zimuje w południowej Europie i w rejonie basenu Morza Śródziemnego. Nielicznie zimuje również w Polsce na zbiornikach śródlądowych.

Siwerniaki zakładają gniazdo na ziemi, wśród roślinności, czasem też na porośniętych trawą półkach na ścianach kotłów polodowcowych lub na stromym zboczu. W gnieździe samica składa 4–5 białych jaj z odcieniem szarawym lub zielonkawym z drobnym, szaro-oliwkowym plamkowaniem. Pisklęta wykluwają się po około 14 dniach, a wylatują z gniazda po następnych dwóch tygodniach. W Karkonoszach mogą wprowadzać dwa lęgi w roku.

Żywi się głównie drobnymi bezkręgowcami – owadami i pajęczakami, zbieranymi na ziemi. Siwerniak jest objęty ścisłą ochroną gatunkową.

Podobnie jak inne świergotki, samiec siwerniaka tokuje wznosząc się niemal pionowo do góry i opadając z nieruchomo rozpostartymi skrzydłami jakby na spadochronie, śpiewając melodyjnymi, długimi zwrotkami w trakcie całego lotu.

Fot. 75. Wysokogórskie murawy – siedlisko siwerniaka

Fot. 76. Siwerniak wyróżnia się wyraźną, jasną brwią i ciemnymi nogami. Samce w szacie godowej mają także łososiowo różowe zabarwienie piersi

Fot. 77. Świergotek łąkowy jest najczęściej spotykanym świergotkiem w piętrze subalpejskim i krewnym siwerniaka. Jest do niego bardzo podobny, ale nie ma tak wyraźnej brwi i ma cieliste nogi. Śpiew świergotka łąkowego i siwerniaka również są bardzo podobne

KOPCIUSZEK

Phoenicurus ochruros

Ten niewielki, smukły ptak z rodziny drozdowatych jest na pewno doskonale znany każdemu uważniejszemu obserwatorowi przyrody. Kopciuszek bowiem bardzo często gnieździ się w sąsiedztwie człowieka, wykorzystując różnego rodzaju szczeliny i nisze, jakie oferują budynki. Dlatego też bardzo łatwo je zaobserwować, tym bardziej, że nie są raczej skryte – terytorialne samce całymi dniami śpiewają na szczytach dachów, kominach i innych wysokich stanowiskach. Stąd być może wzięła się nieco bajkowa nazwa tego gatunku.

Samiec kopciuszka jest ciemnoszary, z czarną plamą na twarzy, gardle i piersi, białymi wstawkami na skrzydłach i rdzawym ogonem i kuperem. Samica i młode są łupkowoszare z rudym ogonem i można je łatwo pomylić z samicami podobnego gatunku – pleszki, które są jednak jaśniejsze.

Kopciuszek jest ptakiem pierwotnie górskim – jego naturalne stanowiska to skalne ściany, rumowiska, turnie i łąki ze skałami. Dlatego też idąc na górską wycieczkę w Karkonosze zobaczymy kopciuszki w kottach polodowcowych, na najwyższych szczytach i na skałkach. Kopciuszek

słynie z ciekawego zachowania – bardzo często przykuca i porusza ogonem. Samiec zaczyna śpiew jeszcze przed świtem a w miastach, w warunkach sztucznego oświetlenia potrafi śpiewać całą noc. Jego śpiew składa się z dwóch serii monotonnych gwizdów, rozdzielonych osobliwym, bezdźwięcznym chrzęstem.

Pożywieniem kopciuszka są bezkręgowce – głównie owady, które łowi zawisając zwinnie w powietrzu oraz jesienią jagody i inne owoce. Para wyprowadza dwa lęgi w roku. Gniazdo kopciuszka zbudowane jest z korzonków i łodyg traw, umieszczone w szczelinie skalnej lub budynku, zawsze jest też osłonięte od góry. Samica składa w gnieździe 5–6 białych jaj, które wysiaduje około dwóch tygodni. Młode kopciuszki przebywają w gnieździe około 13–15 dni do wylotu.

Kopciuszek u nas jest gatunkiem wędrownym. Populacje południowe są osiadłe, podczas gdy północne wędrują na zimowiska w południowej Europie, północnej Afryce, na Bliskim Wschodzie i w Indiach. Do nas ptaki te przylatują w marcu i kwietniu, odlatują zaś od września do listopada. Kopciuszek jest gatunkiem ściśle chronionym.

Jak wiele gatunków preferujących ten typ siedlisk kopciuszki przystosowały się do życia w zabudowie miejskiej, a także na wsiach, w ogrodach z budynkami i w osadach. Podobnie zsynantropizowały się np. jerzyki, gnieźdzące się również w szczelinach budynków, a także pustulki, wykorzystujące wieże kościołów, wieżowce i inne wysokie budowle w miastach.

Fot. 78. Samiec kopciuska

Fot. 79. Rozległe rumowiska skalne – siedlisko kopciuska

PŁOCHACZ HALNY

Prunella collaris

Płochacz halny to najbardziej wysokogórski gatunek wśród karkonoskich ptaków. W Polsce jest bardzo rzadki – występuje tylko w najwyższych pasmach górskich: w Tatrach, Bieszczadach, na Babiej Górze i w Karkonoszach. Najlicniejsza populacja płochacza halnego jest w Tatrach, gdzie jego tereny lęgowe sięgają 2250 m n.p.m. Sporadycznie stwierdzano lęgi tego gatunku także w masywie Śnieżnika. Polskie populacje płochaczy halnych w Sudetach i Karpatach są jego najdalej wysuniętymi na północ stanowiskami w Europie. Zasięg gatunku obejmuje góry Eurazji oraz północnej Afryki. Karkonoskie płochacze najłatwiej zaobserwować w okolicy Śnieżnych Kotłów i Śnieżki.

Płochacz halny jest szarawo ubarwionym ptakiem wielkości wróbla, o rdzawych lotkach, rdzawoczerwonej piersi i bokach i popielatej głowie. Charakterystycznymi cechami ubarwienia są: jaśniejsze podgardle z rzędami ciemnych plamek, paski skrzydłowe złożone z białych kropek i żółta nasada żuchwy.

Podstawowym pokarmem płochacza halnego są nasiona i drobne bezkręgowce, takie jak owady,

ślimaki i pająki. Jest to ptak bardzo odporny na trudne warunki surowej górskiej zimy. Nie odlatuje jesienią, ale po sezonie lęgowym przemieszcza się w miejsca, gdzie pokarm jest łatwo dostępny. Żeruje wówczas wśród gałęzi świerka lub w pobliżu schronisk, korzystając z resztek pozostawionych przez ludzi.

Gdy tylko śnieg zaczyna ustępować, płochacze halne przystępują do lęgów. Śpiew płochacza halnego składa się z urozmaiconych tonów, pewne jego fragmenty przypominają śpiew znanego wszystkim skowronka. Głosy wabiące natomiast kojarzą się z ćwierkaniem wróbla. Płochacze halne gniazda zakładają wśród rumowisk skalnych, w szczelinach, pod skałami lub w zagłębieniach w ziemi pod osłoną roślinności. Do ich budowy używają dostępnego w okolicy materiału – korzonków, mchów, łodyżek traw itp. Najczęściej rodzice wyprowadzają dwa lęgi w jednym sezonie rozrodczym.

Płochacz halny jest gatunkiem podlegającym ścisłej ochronie, wpisanym do Polskiej czerwonej księgi zwierząt.

Wbrew swej nazwie jest to ptak niezbyt płochliwy i często można spotkać go w uczęszczanych miejscach, gdzie poszukuje okruców i innego pożywienia, pozostawionego przez turystów.

Fot. 80. Plochacz halny

Fot. 81. Skalne ściany kotłów polodowcowych to biotop płochaczy halnych

Spis treści

Wstęp	3
Piętra roślinne – piętra ptasie?	4
Ptasia Natura 2000	13
Wędrowki poprzez góry	14
Gdzie zimują karkonoskie ptaki?	16
Poznaj karkonoskie ptaki!	17
Derkacz	18
Bielik	20
Mucholówka mała	22
Pluszcz	24
Pliszka górska	26
Gil	28
Sosnówka	30
Sóweczka	32
Włochatka	34
Orzechówka	36
Cietrzew	38
Drozd obrożny	40
Pustułka	42
Sokół wędrowny	44
Czeczotka	46
Pokrzywnica	48
Podróżniczek	50
Mornel	52
Siwerniak	54
Kopciuszek	56
Płochacz halny	58

Materiały edukacyjne Karkonoskiego Parku Narodowego

Karkonoski Park Narodowy

ul. Chałubińskiego 23
58-570 Jelenia Góra, tel. 75 75 537 26
sekretariat@kpnmab.pl
www.kpnmab.pl

ISBN: 978-83-935532-0-4